

ŠEDESÁTÉ VÝROČÍ ZALOŽENÍ ČESKOSLOVENSKÉ DEMOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

Oficiálním datem vzniku Československé demografické společnosti (od roku 1993 – po rozdělení Československa - Česká demografická společnost) je **22. 4. duben roku 1964**, kdy se konalo její Ustavující valné shromáždění a započala tak její činnost, tehdy v rámci Československé akademie věd.

Tento příspěvek je zaměřen především na osobnosti, které se o vznik společnosti zasloužili, ale také na dobu, kdy záměr na její založení vznikl.

Vznik demografické společnosti je spjat především s Dr. Františkem Fajfrem, který je nejen autorem myšlenky na její založení, jejím iniciátorem, ale zároveň tím, kdo k jejímu založení rozhodujícím způsobem přispěl. Z mnoha dalších, kteří se menším či větším dílem na založení demografické společnosti podíleli, je ale na místě uvést ještě jedno jméno, a to **Dr. Vladimíra Srba**, jednu z nejvýznamnějších osobností československé a české demografie, a také nejbližšího spolupracovníka Františka Fajfra. Milan Kučera ho mj. také nazýval tím nejsilnějším motorem při realizaci mnohých záměrů Františka Fajfra, vč. založení demografické společnosti.

Dr. František Fajfr – právník, filosof, statistik, od roku 1945 první poválečný předseda Státního úřadu statistického a následně demograf a vysokoškolský pedagog. Také ale uznávaná osobnost, autorita na poli mezinárodním. Stačí jen připomenout v období 1955 – 1961 jeho zvolení nejdříve místopředsedou a následně dokonce předsedou stálé Komise evropských statistiků EHK OSN. Zároveň byl zástupcem Československa, či členem různých dalších mezinárodních organizací a institucí, což mělo i svůj odraz a význam i pro demografii u nás (v době výrazně omezených kontaktů se „světem“).

František Fajfr pracoval ve Státním úřadě statistickém již od roku 1922, ale nikoliv ve statistice demografické, ale na zcela jiných úsecích statistiky (i když je třeba poznamenat, že jeho některé statě, komentáře, recenze, kterých bylo jen z doby předválečné 547, se občas některých témat demografických dotýkají, i když velmi sporadicky). Vztah v úvahu je však třeba např. jeho vztah k sociologii, či jeho široký záběr filosofický.

Přesto, že se **k demografii dostává až poté, co se stane předsedou Státního úřadu statistického v roce 1945**, je **František Fajfr je právem považován za největší osobnost československé demografie v poválečném období**. Mj. profesor Zdeněk Pavlík považuje jeho zásluhy o demografii srovnatelné se zásluhami jejího faktického zakladatele Antonína Boháče. Některé jeho studie mají pro demografii zásadní význam. Zvláště pak studie nazvaná Demografie v klasifikaci společenských věd z roku 1968 mj. s jasným vymezením demografie jako vědy a definováním demografické statistiky.

Demografická společnost sice byla založena až v **roce 1964**, ale **podle zaznamenaných svědectví** tehdejších spolupracovníků Fr. Fajfra, **záměr na její založení vznikl postupně, a to dokonce již od poloviny padesátých let** (od roku 1956).

ZÁMĚRY

Je třeba poznamenat, že v padesátých letech nešlo na poli demografickém o záměr jediný, ale o určitý komplex tří hlavních záměrů Františka Fajfra, kterými byly:

- 1. Zřízení Demografického ústavu** (resp. vědeckého demografického, institutu) v rámci Československé akademie věd, což již byla i idea zakladatele moderní československé demografie Antonína Boháče.

Přes veliké úsilí Františka Fajfra a také Jána Svetoně (významného slovenského demografa) se tento záměr uskutečnit nepodařilo. Místo Demografického ústavu vláda v roce 1957 zřídila

Státní populační komisi, jako poradní orgán vlády pro otázky populační politiky a František Fajfr byl až do roku 1963 jejím předsedou.

2. Vydávání demografického časopisu (záměr prosazovaný dokonce již od roku 1952)

Po několika letech úsilí se tento záměr podařilo uskutečnit a v roce **1959** bylo vydáno prvé číslo časopisu Demografie – revue pro výzkum populačního vývoje. Mnozí to považovali v té době za zcela mimořádný počín. Stojí za zmínku, že František Fajfr, jako předseda Statistického úřadu, se stal jejím prvním vedoucím redaktorem, což samo o sobě je nejen unikum, ale svědčí to i o významu, který tomuto demografickému časopisu, ale demografii vůbec, přikládal.

3. ZALOŽENÍ DEMOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI, jejíž 60. výročí si dnes připomínáme.

Vladimír Srb ve svých vzpomínkách uvádí, že konkrétní představa a již **detailní příprava a postup** započala při pravidelných rozhovorech mezi ním a dr. Františkem Fajfrem v roce 1963. Následně byl vytvořen přípravný výbor, jehož jádrem byli tři lidé - František Fajfr, Vladimír Srb a jako s třetím se zde již setkáme i s aktivním působením Zdeňka Pavlíka. Následovala velmi složitá, zdlouhavá schvalovací procedura (nejen např. u orgánů politických) zvláště pak, jak Vladimír Srb uvádí, u statutárních orgánů ČSAV. Nakonec se podařilo založení Československé demografické společnosti prosadit, a to i za velké podpory mnoha osobností československé vědy.

Předsedou společnosti se stal Dr. František Fajfr a byl jím až do konce svého života do roku 1969. Po Františku Fajfroví převzal toto žezlo Dr. Vladimír Srb, ale pouze na období 1969 - 1972. Poté, v době nastupující normalizace, sám tuto pozici opustil (podle vlastních slov, aby nezpůsobil společnosti problémy). V roce 1998 se pak stal jejím čestným předsedou.

František Fajfr považoval založení společnosti za velký úspěch s přesvědčením o její prospěšnosti, a to zvláště za situace, kdy se nepodařilo prosadit vznik vědeckého demografického institutu.

Jeho spolupracovníky byla mnohokrát vyřčena otázka, zda by bez Františka Fajfra, bez té jeho pověstné neústupnosti vůbec **v té době** Demografická společnost vznikla, stejně tak časopis Demografie.

Doba a demografie

Je pozoruhodné, jakou důležitost, váhu František Fajfr jako předseda úřadu přikládal zvláště od padesátých let právě demografii. Přitom to bylo v době, kdy již od konce války především na jeho bedrech stála grandiózní organizační a řídicí práce, následně pak přizpůsobování statistických zjišťování podmínkám plánované ekonomiky a mnohé jiné. A navíc relativně brzy nastává ta **nejtemnější doba naší poválečné historie** – 50 léta, utajování dat, které výrazně postihlo právě statistiku demografickou (utajované věkové složení – jeden ze zcela základních údajů demografické statistiky), sovětští poradci, stížnosti na Františka Fajfra, a některé další události, kdy byla jeho pozice jako předsedy úřadu velmi vážně ohrožena. Přes všechny tyto problémy doby, je zcela prokazatelné, že především díky Františku Fajfroví, bylo zamezeno úplné degradaci demografické statistiky na pouhé sumáře.

Byla to ale také doba (po roce 1950), kdy demografové již signalizovali vážné změny v populačním vývoji tehdejšího Československa, mj. pokles úrovně porodnosti a v důsledku změn ve věkové struktuře i zvyšování hrubé míry úmrtnosti. Podle Zdeňka Pavlíka této skutečnosti František Fajfr „využil k tomu, aby posiloval postavení demografie, což se mu v mnoha případech po značné námaze a s jistou neústupností a trpělivostí podařilo¹.“

¹ Rozhovor, Demografie, 56(3), s. 235

Po určitém uvolnění se demografie postupně začala navracet na úroveň mezinárodní a nastává pak období, které Milan Kučera výstižně nazývá **dobou renesance československé demografie v poválečném období**. Do tohoto období renesance samozřejmě zahrnujeme i založení Československé demografické společnosti, či vydávání časopisu Demografie.

Vladimír Srb nejen napsal, ale mnohokrát zdůrazňoval, **že František Fajfr svým významem předběhl svou dobu**. Mohli bychom to dokumentovat na celé řadě jeho studií, ale i na mnoha praktických návrzích především ve prospěch rodin s dětmi. Opomenout nelze ani zcela novou koncepci sčítání lidu 1961, ale také jeho **poslední dílo – listy o národnosti**. Jde o studii mimořádně polemickou, která by však mohla být i dnes inspirací pro ty demografy a statistiky, kteří se zjišťováním národnosti zabývají. Tato otázka je dnes mnohem a mnohem problematičtější, než tomu bylo v minulosti. A proto **stojí i za zvážení, zda by se znovu neměla stát předmětem široké diskuse i na půdě České demografické společnosti**.

Mnohé plody semínek, které František Fajfr zasel, sklízíme dodnes a založení demografické společnosti i časopisu Demografie mezi ně nepochybně patří.

Řadu podrobných informací o vzniku společnosti, jejím poslání a činnosti **a to činnosti úctyhodné svým rozsahem i tématy**, můžeme nalézt především **na stránkách České demografické společnosti**. Mj. ono si stačí představit, že bychom všechny ty přednášky, příspěvky z konferencí za uplynulých 60 let vložili do jedné, jediné veleknihy, vznikl by podle mého soudu neobyčejný dokument, naučný, studijní, ale již i historický, navíc doplněný i o tu nadhodnotu, tj. že snad většina přednášek, příspěvků ještě obsahuje seznam literatury, což je další ohromný pramen informací.

Ucelený **základní přehled** o demografické společnosti, vč. zveřejnění řady příspěvků z konferencí přináší **časopis Demografie**. Úzké sepětí demografické společnosti a časopisu trvá po celé šedesátileté období a v každém čísle Demografie nalezneme rubriku nazvanou Ze zpráv ČDS. Vše je dostupné, i z těch let dávno minulých, na webových stránkách Českého statistického úřadu.

Osobní vzpomínka bezprostředně se vztahující k zakladateli demografické společnosti Františku Fajfroví.

Před mnoha lety, několika desetiletími jsme se zúčastnili jakési mezinárodní konference v Ženevě, kde došlo k našemu náhodnému krátkému setkání se třemi demografy, kteří kupodivu znali Františka Fajfra ještě i z padesátých let z jeho působení v celé té řadě mezinárodních institucí, i z různých konferencí, symposií a dalších setkání. A vzpomínali na něho s neobyčejným respektem, úctou. Jeden z nich, za souhlasu ostatních, nám řekl pro mne jak vidno i po těch dlouhých letech nezapomenutelná slova, a to, **že bychom měli před Statistickým úřadem postavit velkou sochu Františka Fajfra a každý den při příchodu do práce se před ní hluboce poklonit**.

Nechť tedy **je tato poklona Dr. Františku Fajfroví, zakladateli demografické společnosti, vyjádřena alespoň takto slovně, zároveň s poděkováním Dr. Vladimíru Srbovi a všem, kteří se na založení a další činnosti společnosti podíleli a do dnešních dnů podílejí**.

České demografické společnosti i vám všem přeji další úspěšnou cestu.

Jiřina Růžková

Literatura a prameny:

- Pavlík, Z., Šubrtová, A. 1993. František Fajfr – život a dílo. Acta demographica XI. Praha: Česká demografická společnost a Český statistický úřad
- Demografie, 56(3), s. 235 – 236; Demografie 6(2), s. 174; Demografie 46(3), s. 211 – 212
- Česká demografická společnost „O společnosti“, czechdemography.cz/o-spolecnosti